ВІЗУАЛЬНЕ СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЯК ЗАСІБ РОЗСЛІДУВАННЯ РОЗБОЇВ ТА ГРАБЕЖІВ

Грібов Михайло Леонідович
доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник,
доцент кафедри оперативно-пошукової роботи та документування
факультету підготовки фахівців для спеціальних підрозділів
Національної академії внутрішніх справ

Системна соціально-економічна криза, зубожіння населення, масове безробіття та наявність в користуванні громадян критичної маси вогнепальної зброї зумовили різкий спалах злочинності корисливо-насильницького спрямування протягом 2014 р. Разом з цим, у нових правових реаліях, зумовлених введенням в дію нового Кримінального процесуального кодексу України (КПК), практикою ще напрацьовано, а наукою не визначено шляхи вирішення багатьох актуальних питань розслідування грабежів та розбоїв. Зокрема, новостворений інститут негласних слідчих (розшукових) дій (НСРД) є принципово новим для слідчої практики, що зумовлює необхідність визначення особливостей його використання під час розслідування конкретних видів злочинів.

Мета даної статті полягає у визначенні засад використання негласної слідчої (розшукової) дії «візуальне спостереження за особою, річчю або місцем» при розслідування грабежів та розбоїв.

Приховане спостереження в публічно доступних місцях з давніх часів використовувалося з метою отримання достовірних даних про особу, її спосіб життя, діяльність, контакти, місця відвідування тощо. Воно було й залишається одним з ефективних засобів інформаційно-пізнавальної діяльності поліцейських, розвідувальних та контррозвідувальних органів держав усього світу. У вітчизняній теорії оперативно-розшукової діяльності (ОРД) таке спостереження традиційно розглядають як окремий метод та оперативно-розшуковий захід. Відповідно до ст. 269 КПК України, візуальне спостереження увійшло до переліку НСРД, що є принципово новим у правовій практиці України. Отже, формально-юридичний підхід дозволяє одночасно віднести візуальне спостереження до різних категорій, що належать до окремих, хоча і взаємопов’язаних державно-правових діяльних систем – ОРД та кримінального процесу. Тому, залишаючись незмінним за своїм змістом, візуальне

© Грібов М.Л.

спостереження як засіб пізнавальної діяльності правоохоронних органів може мати дві різні юридичні форми залежно від сфери застосування. Це зумовлює потребу розуміння взаємозв'язку та відособленості візуального спостереження як оперативно-розшукового заходу (ОРЗ) та як слідчої дії. Виконання цього завдання потребує визначення зв'язку та відособленості ОРД та кримінального процесу в цілому.

Взаємозв'язок ОРД і кримінального процесу, як слушно зауважує М. А. Погорецький, виявляться, насамперед, через співвідношення їх мети та завдань як структурних елементів їх змісту, оскільки як мету й завдання ОРД, що здійснюється в інтересах кримінального процесу, неможливо реалізувати без реалізації мети та завдань кримінального судочинства, так і мету й завдання кримінального процесу здебільшого неможливо реалізувати без реалізації мети й завдань ОРД [1, с. 161].

Метою кримінального процесу є розв'язання соціально-правового конфлікту, що виник у зв'язку із заподіянням злочином шкоди особі, суспільству та державі, на підставі істини, встановленої кримінальним провадженням [1, с. 167]. Завданнями кримінального процесу є: захист прав і законних інтересів осіб, яким злочином завдано шкоду, та недопущення незаконного і необґрунтованого кримінального провадження, пред'явлення обвинувачення, засудження, обмеження прав та свобод людини [1, с. 169].

Мета й завдання ОРД зумовлюються метою й завданнями кримінального процесу, але не зводяться лише до останніх, оскільки на ОРД, крім іншого, покладено функцію запобігання злочинам [2]. Метою ОРД є попередження й припинення злочинів та сприяння оперативно-розшуковими засобами реалізації мети й завдань кримінального судочинства, а її завданнями – пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб і груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України (КК), встановлення й розшук таких осіб та груп для досягнення мети ОРД, а також мети й завдань кримінального судочинства.

Реалізація завдань, перетворення цілей на результати в ОРД здійснюються через ОРЗ, а у кримінальному процесі – через слідчі дії [1, с. 169]. Водночас аналіз положень КПК України та Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» дає підстави для висновку, що візуальне спостереження і як ОРЗ, і як НСРД одночасно є засобом виконання завдань та досягнення мети як кримінального процесу, так і ОРД.

Зокрема, у кримінальному процесі матеріали візуального спостереження (незалежно від його юридичної форми) можуть бути використані для прийняття

рішень про проведення інших слідчих (розшукових) дій, визначення їх часу, місця та об'єктів, затримання підозрюваних у вчиненні злочину тощо. Використання матеріалів ВС як доказів у кримінальному судочинстві також можливе в будь-якій його юридичній формі. Якщо проводилася слідча дія, ці матеріали використовуються як такі, що отримані в порядку, передбаченому гл. 21 «Негласні слідчі (розшукові) дії» розд. ІІІ КПК України, а якщо здійснювався ОРЗ – у порядку реалізації положень п. 4 ч. 2 ст. 99, де зазначено, що матеріали, у яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», за умови відповідності встановленим вимогам, є документами та можуть використовуватися в кримінальному провадженні як докази.

В ОРД результати візуального спостереження незалежно від його юридичної форми використовуються для прийняття рішень щодо проведення подальших ОРЗ стосовно об'єкта стеження або його злочинних зв'язків.

Кримінальний процес та ОРД як різні діяльні системи мають різних суб'єктів, що зумовлює потребу в окресленні кола суб'єктів візуального спостереження. Сьогодні до їх числа належать слідчі та працівники уповноважених оперативних підрозділів, зокрема тих, що спеціалізуються на проведенні візуального спостереження. Як НСРД візуальне спостереження доцільно організовувати силами спеціалізованого оперативного підрозділу, зокрема коли потрібно стежити за організованих злочинних формувань, що вчиняють грабежі та розбої. Адже слідчий не має для цього ні часу ні засобів ні професійних навичок. Тому обґрунтованими видаються положення частини 6 ст. 246. КПК, яка передбачає, що негласні слідчі (розшукові) дії за дорученням слідчого можуть провадити уповноважені оперативні підрозділи. Повноваження слідчого доручати такі дії відповідним оперативним підрозділам встановлено п. 3 ч. 2 ст. 40, а обов'язок їх виконання покладено на ці підрозділи ч. 3 ст. 41 зазначеного Кодексу.

У вітчизняній науці правові, організаційні й тактичні питання візуального спостереження традиційно досліджувалися в межах теорії ОРД. Отже при розробці основ використання положень ст.269 КПК України під час розслідування грабежів та розбоїв доцільно спиратися на положення вироблені теорією та практикою оперативно-розшукової діяльності.

Перш за все це стосується завдань, що вирішуються в ОРД за допомогою візуального спостереження, а зокрема це: виявлення в діях окремих осіб та груп ознаки замаху, вчинення або приготування до злочину; запобігання

кримінально-караним діянням або вчасне їх припинення; встановлення місць знаходження осіб, оголошених у розшук; виявлення місць зберігання та збуту зброї, майна, здобутого злочинним шляхом, виготовлення, розповсюдження та вживання наркотиків; встановлення складу та структури організованих злочинних формувань; виявлення злочинних схеми за якими здійснюють наркобізнес, контрабанду, відмивання «брудних» грошей тощо; отримання інформації про спосіб життя, поведінку, зв'язки, матеріальне становище об'єктів оперативних розроблень та їх зв'язків, а також інших відомості, що можуть сприяти запобіганню злочинам та їх розкриттю; документування дій об'єктів та їх зв'язків, застосовуючи негласне фотографування, відео- і звукозапис; забезпечення ефективності окремих оперативно-розшукових заходів і слідчих дій (контрольоване постачання, оперативна закупівля, негласне затримання, оперативний огляд, обшук, виїмка, арешт тощо); виявлення причини й умови, що сприяють вчиненню злочинів; забезпечення безпеки працівників суду і правоохоронних органів та осіб, які беруть участь кримінальному судочинстві.

З метою ефективного застосування візуального спостереження для вирішення окремих із зазначених завдань при розслідуванні грабежів та розбоїв необхідно враховувати їх оперативно-розшукову характеристику.

У поглядах науковців визначення поняття оперативно-розшукової характеристики (Е. О. Дідоренко та Б. І. Бараненко [3], В. С. Кубарєв та І. В. Кубарєв [4, с. 67], М. Ю. Літвінов [5, с. 128], В. Д. Пчолкін [6, с. 122]) є певні розбіжності. Однак вивчення запропонованих ними дефініцій дає підстави для висновку, що оперативно-розшукова характеристика є результатом:

- комплексного аналізу практики боротьби оперативних підрозділів з певним видом злочинів, а також кримінально-правових, криміналістичних, кримінологічних та інших ознак даного виду злочинів;
- синтезу на цій основі нових знань, потрібних для визначення тактичних прийомів боротьби з такими злочинами оперативно-розшуковими засобами (щодо розуміння оперативно-розшукових засобів, ми поділяємо точку зору М. А. Погорецького, який вважає, що в ОРД засобами є все те, за допомогою чого досягається її результат[1, с. 171])

Ґрунтуючись на викладеному, надамо оперативно-розшукову характеристику розбоям та грабежам, з урахуванням необхідності її подальшого урахування для використання при організації проведення візуального спостереження як НСРД з метою розслідування цих злочинів.

Відповідно до КК України, залежно від кваліфікуючих ознак розбої (ст. 187) та грабежі (ст. 186) є тяжкими або особливо тяжкими (за винятком ч. 1 ст. 186) Вони мають подвійний об'єкт посягання (відносини власності та життя і здоров'я особи) [7]. З об'єктивної сторони ці злочини характеризуються відкритим способом заволодіння чужим майном, що поєднане з насильством або погрозами його застосування. З суб'єктивної сторони розбої та грабежі характеризується наявністю прямого умислу на протиправне заволодіння чужим майном і корисливим мотивом. Змістом умислу охоплюється усвідомлення того, що вчинювані дії здійснюються в умовах очевидності – вони мають відкритий для потерпілого або інших осіб характер. При цьому винний ігнорує цю обставину. Умисел може виникнути заздалегідь або раптово.

Особам, які вчиняють розбої й грабежі, притаманні цинізм, зухвалість і нахабність злочинних дій. У кримінології їх зазвичай поділяють на декілька категорій [8–10].

Узагальнення оперативно-розшукової та слідчої практики свідчить про те, що багато корисливо-насильницьких злочинів вчиняються добре організованими, нерідко озброєними групами протягом тривалого часу у вигляді злочинного промислу [11]. Це робить звичайні способи скоєння розбоїв і грабежів більш витонченими, досконалими і результативними для злочинців. Готуючись до злочину вони враховують усі важливі чинники (місце події, риси, властиві особі потерпілого, характер предмету посягання) і визначають спосіб, час, знаряддя і засоби, які можуть бути використані під час нападу. При цьому нерідко застосовують різноманітні види сучасної вогнепальної зброї, найновіші технічні пристосування й засоби ураження та інші інструменти. Так, приймаючи рішення про напад на інкасатора чи касира, злочинці визначають спосіб вчинення злочину: вивчають шлях пересування інкасаторів чи касирів з грошовими коштами, старанно аналізують наявність охорони, визначають найбільш зручні ділянки, де можна вчинити напад, передбачають шляхи відступу чи від'їзду, планують способи схову й реалізації викрадених матеріальних цінностей. Якщо напади вчиняються на власників житлових приміщень, у яких є матеріальні цінності, то способи їх вчинення частіше за все пов'язані зі сферою діяльності власників майна (бізнес, торгівля тощо), видом і особливостями предмета посягання, його споживчою вартістю, характерними рисами і кримінальними навичками злочинців [12].

Конспірація організованих злочинних формувань, що вчиняють розбої та грабежі додає значних труднощів у розслідувані. Вона може включати як безпосереднє маскування членів таких формувань, так і маскування їх

протиправної поведінки. Безпосереднє маскування злочинців може бути диференційоване на індивідуальне та групове. Найбільш примітивним видом індивідуального маскування є застосування засобів, які приховують обличчя в момент вчинення кримінального діяння (шарфи, шапки з прорізями для очей, дитячі та медичні маски тощо). Інший вид індивідуального маскування пов'язаний з використанням спеціального одягу. Зокрема, злочинцями використовується одяг працівників підприємств, які займаються постачанням населенню газу, води, електроенергії, підприємств, що виступають провайдерами Інтернету та кабельного телебачення. Для вчинення злочинів також використовується формений одяг працівників міліції й військова форма. Групове маскування здійснюється за допомогою засобів, що покликані створити у оточуючих помилкове враження про правомірність діяльності двох і більше суб'єктів вчинення злочину, або взагалі про їх відсутність в певному місці у визначений час. До таких засобів можуть бути віднесені автомобілі, різноманітне обладнання (торгівельне, побутове, спортивне, культове та ін.), а також різні приміщення (потайні кімнати, погреби), будівлі, у тому числі малі архітектурні форми. Маскування протиправної поведінки здійснюється членами організованих злочинних формувань шляхом виконання ними різних соціальних ролей, здійснення правомірної діяльності. Так розбоям і грабежам на автотранспортних шляхах інколи передують виконання злочинцями ролей працівників міліції, робітників-ремонтників, жертв дорожньо-транспортних пригод.

Отже, засоби вчинення розбоїв і грабежів є різноманітними і злочинці обирають їх у кожному конкретному випадку залежно від конкретних обставин. На відміну від деяких інших злочинів, розбої та грабежі мають одномоментний характер, тому успіх розслідування в основному залежить від того, чи зумів слідчий повною мірою використати інформацію, яку він одержав на першій стадії розслідування, від його вміння працювати з матеріальними джерелами, доказами.

Новації кримінального процесу України зумовили існування двох основних слідчих ситуацій при розслідувані розбоїв та грабежів: коли злочин вже вчинено і коли кримінальне провадження розпочате у зв'язку готуванням розбою або грабежу. Перша з них передбачає два варіанти залежно від того чи встановлено особу виконавця (з показань свідків, потерпілих, за матеріалами камер спостереження тощо). Якщо особу встановлено, після перевірки інформації вживають заходів із затримання підозрюваного. Якщо злочинець не відомий висувають та відпрацьовують версії щодо осіб, які могли вчинити розбій або

грабіж. У даній ситуації слідчий повинен якомога ефективніше використати можливості уповноважених оперативних підрозділів. Перевірка версій має здійснюватися за допомогою усіх передбачених у планом розслідування НСРД. Аналіз практики засвідчує, що при розслідувані розбоїв та грабежів візуальне спостереження доцільно сполучати зі зняттям інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України) [13–15] та іншими НСРД.

При визначенні комплексу НСРД необхідно оцінити наявні докази та іншу інформацію, а саме: проаналізувати показання потерпілих, свідків та інших осіб; перевірити за картотекою наявність нерозкритих грабежів чи розбоїв у даному районі чи населеному пункті, виявити можливих «гастролерів»; за даними криміналістичних обліків перевірити відбитки слідів рук, куль, гільз, зброї, автотранспорту, якщо вони використовувалися у вчиненні злочину. Цей комплекс заходів, спрямованих на встановлення осіб, які вчинили або готують напад, може бути розширеним з урахуванням слідчої ситуації та конкретних обставин.

Комплексний аналіз сутності і завдань візуального спостереження, практики виконання доручень на його проведення, а також елементів оперативно-розшукової характеристики грабежів та розбоїв дозволяє дійти наступних висновків.

У кримінальних провадженнях з розслідування грабежів та розбоїв об’єктами візуального спостереження, залежно від слідчої ситуації, можуть бути: особи підозрювані у безпосередньому виконанні злочину (з метою виявлення місць переховування грошей та майна здобутих злочинним шляхом, встановлення співучасників злочину – інших виконавців, організаторів, пособників, а також для документування подальшої злочинної діяльності, її припинення на стадії замаху та затримання); особи підозрювані у пособництві вчиненню злочину (з метою встановлення організаторів та безпосередніх виконавців, документування злочинної діяльності); особи підозрювані у організації злочину (з метою встановлення пособників та безпосередніх виконавців, документування злочинної діяльності); зв’язки осіб, що переховуються від слідства (для встановлення місця знаходження підозрюваних).

Візуальне спостереження може встановлюватися у місцях імовірної появи осіб причетних до вчинення злочину. Зокрема це: місця постійного або тимчасового проживання підозрюваних та їх зв’язків; місця переховування майна та грошей здобутих злочинним шляхом; можливі місця збуту майна здобутого злочинним шляхом; місця встановлені засобами криміналістичної

техніки та за допомогою оперативно-розшукових собак; місця імовірного вчинення чергового злочину (визначаються шляхом аналізу слідчої ситуації); місця імовірної появи підозрюваних (визначаються виходячи з результатів аналізу інформації зібраної про особу підозрюваного).

В межах кримінального провадження візуальне спостереження доцільно доручати спеціалізованому оперативному підрозділу, працівники якого повинні діяти у взаємодії зі слідчим. Останній має забезпечувати своєчасність і погодженість спільних дій, їх координацію із спеціалізованими підрозділами, що проводять інші НСРД в межах даного провадження, своєчасне затримання об'єктів спостереження та їх зв'язків у разі скоєння злочинів.

Список використаної літератури:

1.Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі : [моногр.] / Погорецький М. А. – Х. : Арсіс, ЛТД, 2007. – 576 с.

2.Погорецький М. А. Мета і завдання оперативно-розшукової діяльності / М. А. Погорецький // Проблеми законності : республік. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х., 2004. – Вип. 70. – С. 95–103.

3.Дідоренко Е. О. Методологічні проблеми оперативно-розшукової діяльності як окремої галузі наукового знання / Е. О. Дідоренко, Б. І. Бараненко // Методологічні проблеми теорії і практики ОРД у сучасних умовах : Вісн. ЛАВС МВС ім. 10-річчя незалежності України. – 2004. – Спецвип. № 1. - С. 3–9.

4.Кубарев В. С. Пути совершенствования оперативно-розыскной методики раскрытия латентных преступлений, совершаемых организованными преступными сообществами / В. С. Кубарев, И. В. Кубарев // Проблеми вдосконалення ОРД ОВС у напрямку боротьби з організованою злочинністю : Вісн. ЛДУВС. – 2007. – Спецвип. № 2. – С 65–72.

5.Літвінов М. Ю. Поняття оперативно-розшукової характеристики злочинів / М. Ю. Літвінов // Бюлетень з обміну досвідом роботи МВС України. – 2009. – № 179. – С. 119−128.

6.Пчолкін В. Д. Розкриття злочинів у харчовій промисловості : монографія / В. Д. Пчолкін. – О. : ОЮІ НУВС, 2005. – 376 с.

7.Горішній О. О. Кримінально-правова характеристика розбою : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. О. Горішній . – Дніпропетровськ, 2010. – 20 с.

8.Батиргареєва В.С. Кримінологічна характеристика та попередження розбоїв, поєднаних з проникненням у житло : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В.С. Батиргареєва, Х., 2002. – 20 с.

9.Ігнатов О. М. Соціально-демографічна характеристика осіб, які вчиняють розбій / О. М Ігнатов // Наше право. – № 1. – 2014. – С. 61–68.

10.Бистрицький Б. Ю. Криміналістична характеристика грабежів, учинених неповнолітніми (особа злочинця) / Б. Ю. Бистрицький // Наук. вісн. Нац. акад. внутр. Справ. – 2013. – № 2. – с. 251–258.

11.Пестрецов М.О. Організація і тактика боротьби підрозділів карного розшуку із злочинними посяганнями на помешкання громадян: постановка проблеми / М.О. Пестрецов // Наук. Вісн. Дніпропетровського держ. ун-ту внутр.справ. – 2012. – № 1. –с. 602–608.

12.Криміналістика: підручн. За ред. В. Ю. Шепітька. – 2-ге вид. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. – 728 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://library.nulau.edu.ua

13.Інформаційний огляд про стан взаємодії підрозділів оперативно-технічних заходів з підрозділами оперативної служби // Експрес-інформація / ДОС МВС України. – 2009. – № 2. – С. 16−19;

14.Гончар М. О. Проти злочинного угруповання – наполегливість і професіоналізм міліції / М. О. Гончар. // Бюлетень з обміну досвідом роботи МВС України. – 2011. – № 188. – С. 91–93.

15.Оперативну інформацію реалізовано своєчасно (за матеріалами УКР У МВС України в Тернопільській області) // Бюлетень з обміну досвідом роботи МВС України. – 2011. – № 188. – С. 94–95.

В контексті новацій вітчизняного кримінального процесу та положень усталених у теорії криміналістики й оперативно-розшукової діяльності визначено засади використання візуального спостереження під час розслідування грабежів та розбоїв.

Ключові слова: візуальне спостереження, негласні слідчі (розшукові) дії розбій, грабіж.

В контексте новаций отечественного криминального процесса и устоявшихся положений теории криминалистики и оперативно-розыскной деятельности определены особенности использования визуального наблюдения при расследовании разбоев и грабежей.

Ключевые слова: визуальное наблюдение, негласные следственные (розыскные) действия, разбой, грабёж.

In the context of the national innovation Criminal Procedure and the provisions established in the theory of criminology and operation-search activities determines the background using visual observation when investigating robberies and lootings.

Key words: visual observation, secret investigation (search) actions, robbery, looting.